

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 8, Sayı: 1, 2024, ss. 28-45/ Volume: 8, Issue: 1, 2024, pp. 28-45

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

İMÂM ŞAFİİ'NİN NESH ANLAYIŞINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Nezir CEYLAN

Dr., Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Gazi Anadolu İmam Hatip Lisesi, Batman
PhD., Batman Provincial Directorate of National Education, Gazi Anatolian Imam Hatip High School, Batman/Turkey

ceylannezir@gmail.com

orcid.org/0000-0003-0314-3309

ror.org/00jga9g46

Öz

Fıkıh usûlcüleri arasında yaygın olarak kabul edilen görüş, Kur'an ve Sünnet'in vahiy kaynağı olduğudur. Bu çerçevede, Kur'an Sünnet'i nesh edebileceği gibi, Sünnet'in de Kur'an'ı nesh etme potansiyeline sahip olduğu kabul edilir. Ancak İmam Şâfiî "her hüküm ancak aynı seviyede delil ile nesh edilebilir" prensibine dayandırarak Kur'an ve Sünnetin doğrudan birbirlerini nesh edemeyeceğini savunur. O, düşünce sistemini örneklerle desteklemiş ve farklı tartışmalara katkı sağlamıştır. Bu konuda onu haklı gösterenler olduğu gibi karşı görüş geliştirenler de bulunmaktadır. Ona karşı çıkanlar arasında ise takipçilerinin de olması konuyu daha önemli kılmaktadır.

Bu makale, İmâm Şâfiî'nin Kur'an'ın Sünnet'i ve Sünnet'in Kur'an'ı nesh etme konusundaki düşünce sistemi üzerine yapılan bir değerlendirmeyi içermektedir. İlk dönem usul bilginlerinin eserleri ile İmâm Şâfiî'nin nesh görüşü incelenmiştir. Ayrıca, günümüzde yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Makale, İmâm Şâfiî'nin Kur'an'ın Sünnet'i ile Sünnetin Kur'an'ı nesh etme konusundaki düşünce sisteminin bütünsel olarak değerlendirilmesine odaklanmaktadır. Bu düşünce sisteminde ortaya çıkan problemler üzerine bir kanaat sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, İmâm Şâfiî'nin Kur'an'ın Sünneti ve Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi konusundaki argümanlarını ve bu argümanlara dayanak teşkil eden kaynakları detaylı bir şekilde incelemekte ve bu argümanları yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Diğer mezheplere ait görüşleri de değerlendirerek, İmâm Şâfiî'nin nesh konusundaki perspektifini daha iyi anlamaya yönelik bir çaba içermektedir. Makale, İmâm Şâfiî'nin düşüncesini eleştiren unsurları da içermekte olup, Kur'an'ın Sünneti ve Sünnetin Kur'an'ı nesh etme konularına odaklanmış, neshin alt konularına detaylı bir şekilde girmemektedir. Bu çalışma, İmâm Şâfiî'nin nesh anlayışıyla ilgili literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Nesh, İmâm Şâfiî, Kur'an, Sünnet.

AN EVALUATION OF IMÂM SHAFİ'İ'S UNDERSTANDING OF NASKH

Abstract

The widely accepted view among jurists is that the Qur'an and the Sunnah are sources of revelation. In this framework, it is accepted that the Qur'an can abrogate the Sunnah as well as the Sunnah has the potential to abrogate the Qur'an. However, Imam Shafi'i argues that the Qur'an and the Sunnah cannot directly abrogate each other based on the principle that "every ruling can only be abrogated with the same level of evidence". He supported his thought system with examples and contributed to different debates. In this regard, there are those who justify him as well as those who develop opposing views. The fact that his followers were among those who opposed him makes the issue more important.

This article includes an evaluation of Imâm Shâfi'î's system of thought on the Sunnah and the Sunnah's abrogation of the Qur'ân. The works of early scholars and Imâm al-Shâfi'î's view of prohibition are analyzed. In addition, contemporary studies have also been utilized. The article focuses on a holistic evaluation of Imâm Shâfi'î's system of thought on the Sunnah's abrogation of the Qur'ân and the Sunnah's abrogation of the Qur'ân. An attempt is made to present an opinion on the problems that arise in this system of thought.

This study aims to examine in detail Imâm Shâfi'î's arguments on the Sunnah of the Qur'ân and the Sunnah's abrogation of the Qur'ân and the sources on which these arguments are based, and to re-evaluate these arguments. It also evaluates the views of other sects in an effort to better understand Imâm Shâfi'î's perspective on the issue of prohibition. The article also includes elements of criticism of Imâm Shâfi'î's thought and focuses on the Sunnah of the Qur'ân and the Sunnah's abrogation of the Qur'ân, and does not go into the subtopics of prothesis in detail. This study aims to contribute to the literature on Imâm Shâfi'î's understanding of prohibition.

Keywords: Usûl al-fiqh, Naskh, Imam Shafi'i, Qur'an, Sunnah.

Atf / Cite as: Ceylan, Mehmet Nezir. "İmâm Şafî'nin Nesh Anlayışına Dair Bir Değerlendirme". *Apjir* 8/1 (Nisan 2024), 28-45.

Giriş

Nesih konusu, tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslâmî ilimleri ilgilendiren bir konudur. Bu konu aynı zamanda fıkıh usulü alanında da önemli bir yer tutar ve "mahallü'n-nesh" olarak adlandırılır.¹ Fıkıh usulü âlimleri, erken dönemlerden itibaren nesih konusuna özel bir önem vermişler ve bu teoriyi ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde inceleyerek konunun anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.²

Usûl âlimleri genel olarak neshin mümkün olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak, Kur'an ve Sünnet'in birbirlerini nesh edip etmeyeceği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) gibi bazı usûl âlimleri, Kur'an'ın Sünnet'i nesh edebileceğini ancak Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceğini savunur.³ Benzer şekilde, Sünnet'in Kur'an'ı nesh edebileceğini ileri süren Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc (ö. 306/918) gibi

¹ Serahsî, Ebû Bekr, *Uşûlü'l-fıkıh (Uşûlü's-Serahsî)*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü'l-mâ'rife, 1973), 2/59.

² Mehmet Ümütlü, "Hicrî V. Asır Hanefî Fıkıh Usulü Çevresinin Nesih Algısı-Debûsî Örneği", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 150.

³ Ebu İshak İbrahim eş-Şîrâzî, *et-Tebsîra fi usûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1980), 264.

bazı usûl âlimleri, bunun akli olarak sadece mütevâtir haberlerle mümkün olabileceğini ancak şeriatte örneğinin bulunmadığını iddia etmişlerdir.⁴ Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) gibi usûl âlimleri ise Kur'an'ın mütevâtir haberle neshedilebileceğini ve şeriatte de vaki olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵

İmam Şâfiî (ö. 204/820), hem kendi döneminde hem de günümüzde fıkıh usulüyle ilgili düşünceleri en çok tartışılan alimlerden biridir. Nesih konusundaki görüşlerini "her hüküm ancak aynı seviyede delil ile nesh edilebilir"⁶ prensibine dayandırarak, Kur'an'ın Sünnet'i ve Sünnet'in Kur'an'ı nesh edemeyeceğini savunmuştur. Bu görüş, diğer mezhep usûlcülerince eleştirildiği gibi aynı zamanda İmam Şâfiî'nin takipçileri tarafından da sorgulanmıştır.⁷

Bununla beraber İmam Şâfiî'nin görüşlerine ilişkin farklı rivâyetler bulunmaktadır. Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058), Kur'an'ın Sünnet'i nesh etmesi konusunda, Şâfiî'nin kadîm görüşünü destekleyen bir perspektif sunar. Bu görüşe göre, Kur'an Sünnet'i nesh etme edebilir. Ancak İmam Şâfiî'nin cedîd görüşüne göre Sünnet Kur'an'ı nesh edemeyeceği gibi, Kur'an da Sünnet'i nesh edemez.⁸ Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1371) ve Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İmam Şâfiî'nin görüşlerinin naklinde usûlcülerin hata yaptığını savunurlar. Onlara göre, İmam Şâfiî'nin ifadelerinden mutlak olarak Kur'an'ın Sünnet'i ve Sünnet'in Kur'an'ı nesh edemeyeceği sonucu çıkarılsa bile, açıklamaları detaylı bir şekilde incelendiğinde, İmam Şâfiî'nin bazı kayıtlarla hem Kur'an'ın Sünnet'i hem de Sünnet'in Kur'an'ı nesh edebileceğine dair olumlu bir görüşe sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.⁹

Tespit edildiği kadarıyla İmâm Şâfiî'nin nesh anlayışıyla ilgili yapılmış Türkçe çalışmalar arasında Ali Bakkal'ın "*İmâm Şâfiî'de Nesh Anlayışı*", Mehmet Selim Aslan'ın "*Klasik Dönem Fıkıh Eserlerinde Neshin İmkân ve Vukuu Meselesi*", Sahip Beroje'nin "*İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri*", Nail Okuyucu'nun "*Şâfiî'nin Kaynak İçerisinde Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri*" ve Fatma Çakır'ın "*İmâm Şâfiî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi*" başlıklı çalışmaları dikkat çekmektedir.¹⁰ İlk çalışmalar neshin karakteristiğini ortaya koymaya

⁴ Ebü'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi ahkâmi'l-uşûl* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 423.

⁵ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (Kuveyt: Vizaretü'l-evkâf ve's-ş-uûni'l-islamiyye, 1994), 2/345.

⁶ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle* (Beirut: Darü'l-kütübi'l-İlmiye, 1939), 106.

⁷ Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, *Edebü'l-kâdî*, thk. Yahya Hilâl es-Sırhân (Bağdat: Matbaa'tü'l-Asânî, 1972), 1/346; Sahip Beroje, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2007), 54.

⁸ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/346.

⁹ Sübkî, Ebû Nasr Tâciüddîn, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh* (Beirut: Darü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2003), 58; Bedrüddîn, Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâf fi usûli'l-fıkh* (Kuveyt: Darü'l-Küfe, 1992), 4/109.

¹⁰ Ali Bakkal, "İmâm Şâfiî'de Nesh Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 109-132; Mehmet Selim Aslan, "Klasik Dönem Fıkıh Eserlerinde Neshin İmkân Ve Vukuu Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi* 21/72 (Güz 2017), 143-161; Sahip Beroje, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna

çalışmaktadırlar. Son iki çalışma ise İmâm Şâfiî'nin görüşlerini ispat etmeye yönelik çeşitli analizleri barındırmaktadırlar. Bu çalışmada ise İmâm Şâfiî'nin görüşleri için bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu değerlendirmelerde Kitabın Sünneti ve Sünnetin Kitabı nesh edebileceği usûl âlimlerinin görüşlerinden de faydalanılarak açıklanmaya çalışılacak ve bu değerlendirmelerde İmâm Şâfiî'nin nesh düşüncesi kritiğe tabi tutulacaktır. Burada Na'man Cefim'in "*Ṭaḥrîrû ra'yü'l-İmâmü's-Şâfiî fi'n-neshi beyne'l-Kur'anî ve's-Sünneti*" ve 'Usameddîn İbrâhim en-Nuklî'nin "*en-Nesh inde'l-Usûliyyîn*" adlı çalışmalarının da önemli olduğunu¹¹ ancak, bu çalışmaların İmâm Şâfiî'nin nesh hakkındaki görüşlerini tam olarak yansıtmadığını da belirtelim.

Bu çalışma, İmâm Şâfiî'nin Kur'an'ın Sünnet tarafından nesh edilmesi ve Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesiyle ilgili görüşlerini ele alacak ve bu görüşleri değerlendirecektir. Diğer mezheplerin görüşlerine, İmâm Şâfiî'nin görüşlerini değerlendirirken başvurulacaktır. Bu çalışma, İmâm Şâfiî'nin görüşlerini analiz etme amacını taşımaktadır. Çalışmada öncelikle nesh kavramının hem sözlük hem de terim anlamına değinilecektir. Ardından konunun alt yapısını oluşturmak için Kur'an'ın Kur'an'ı ve Sünnetin Sünneti nesh etmesi meselesine kısaca değinilecektir.

1. Nesih Kavramı

Nesih kelimesi, sözlük anlamı olarak "iptal etmek, izale etmek, gidermek ve yok etmek" gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda "yazmak" ve "nakletmek" anlamını ifade etmek için de kullanılır.¹² Bu kelimenin gerçekte "yazmak" ve "nakletmek" manasına geldiği, "iptal etmek, izale etmek, gidermek ve yok etmek" gibi manalara ise mecâz olarak işaret ettiği belirtilir.¹³ Kur'an'da bu kelime dört âyette, her iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.¹⁴ İstilahi anlamda nesih; bir nasın hükmünü daha sonra gelen bir nasla¹⁵ veya şer'î bir

Yönelik Eleştirileri"; Nail Okuyucu, "Şâfiî'nin Kaynak İçi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri", *İslam Araştırmalar Dergisi* 43 (Ocak 2020), 1-44; Fatma Çakır, "İmâm Şâfiî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi", *İlahiyat* 4 (Haziran 2020), 5-20.

¹¹ Na'man Cefim, "*Ṭaḥrîrû ra'yü'l-İmâmü's-Şâfiî fi'n-neshi beyne'l-Kur'anî ve's-Sünneti*", *Mecelletü'l-havâdis ve dirâseti'l-Kur'aniyye*, (2020), 62-89; Usâmeddîn İbrahim Nuklî, *en-Nesh inde'l-Usûliyyîn* (Dirâsetü'l-Mukarene, ts.).

¹² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Darü's-Şadr, 1968), 3/60; Cevherî, Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye (eş-Şihâh)* (Beirut: Darü'l-Alem lil Melayîn, 1990), 433. Ayrıca bk. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Ḳavâṭi'u'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hükmî (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 3/106.

¹³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 2/266. Ayrıca bk. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Ḳavâṭi'u'l-edille fi'l-uşûl*, 68. Üsmendî, neshin hakikatte izale ve iptal etmek anlamına geldiği nakletmek anlamının ise mecaz olduğunu belirtmiştir. Bk.Üsmendî, Muhammed b. Abdülhamid, *Bezlü'n-naẓar fi'l-uşûl* (Kahire: Mektebetü't-Turâs, 1996), 250.

¹⁴ Ali Bakkal, "İmâm Şâfiî'de Nesh Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 112. Kur'an'da geçen nesh kelimesiyle ilgili bk. Bakara, 2/106, Arâf, 7/154, Hacc, 22/52, Câsiye, 45/29.

¹⁵ Ebü Zehra, Muhammed, *Uşûlü'l-fıkh* (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, ts.), 184.

hükümü daha sonra gelen şer'î bir delille ortadan kaldırmaktır.¹⁶ Tanımda yer alan şer'î hüküm ifadesiyle kıyas ve icmâ gibi delillerle sabit olan hükümler kapsam dışında kalmaktadır.¹⁷ Diğer bir çıkarım da nesh olayının zaman açısından birbirleriyle mukarin olmayan iki nas arasında meydana gelmesidir. Bu bakımdan iki delil arasında nesh ilişkisinin tespit edilmesi için öncelikle zaman açısından hangisinin önce hangisinin sonra vârid olduğunun bilinmesi gerekir.¹⁸ Ayrıca nâsîh ve mensuh arasında hüküm açısından teâruz olmalı ve iki hüküm arasında uzlaştırma imkanının olmaması gerekir.¹⁹ Önceki nassın hükmünü ortadan kaldıran nasa nâsîh, hükümü iptal edilen nasa ise mensuh denilmektedir.²⁰

Neshin icmâ ve kıyas gibi deliller arasında olmaması bu olayın;

1. Kitabın (Kur'an) Kitabı nesh etmesi
2. Sünnetin Sünneti nesh etmesi
3. Kitabın Sünneti nesh etmesi
4. Sünnetin Kitabı nesh etmesi olmak üzere dört şekilde gerçekleştiğini gösterir. Son şıkta Sünnetin mütevâtir veya ahâd olması da önemlidir. Çünkü usûlcülerin çoğunluğuna göre Sünnetin ahâd olması Kitabı nesh edemez.²¹

Sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde nesh, âmın tahsisi, mutlakın takyidi, mücmel ve müphemînin beyânı şeklinde geniş bir anlam alanına sahip olan bir kavram olarak kullanılmıştır. Ancak İmâm Şâfiî'nin dönemiyle birlikte, nesh kavramı ıstılahî bir anlam kazanarak daha spesifik bir tanıma kavuşmuştur. Bu durum, Sahabe ve tâbiîn dönemlerinde geniş bir kapsama sahip olan nesh kelimesinin, sonraki dönemlerde daha özel bir kavram olarak algılandığını göstermektedir.²²

Nesh'in akıl yönünden câiz ve şeriatte vukû bulunduğu hakkında âlimler genel olarak hemfikirdir. Ancak Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322-393) nesh olayını kabul etmeyerek,

¹⁶ Ferhat Koca, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/595; Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkḥ*, thk. Abdülkadir Hatib Hasenî (Beyrut: Darü'l-Kattaniyye, 2013), 165.; Ferhat Koca, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/595. Ayrıca bk. Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/68.

¹⁷ Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/90, 95; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi usûli'l-fıkḥ*, 4/74.

¹⁸ Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/70-71; Sahip Beroje, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri", 54; Zengin, Ali Galip, "Kur'an'da 'Nesh Problemine' Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslam Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 51. Ebû'l-Muzaffer Mansur es-Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/71. Ebû'l-Muzaffer Mansur es-Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/71.

¹⁹ Sem'ânî, *Ḳavâti'ü'l-edille fi'l-uşûl*, 3/120-121.

²⁰ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579.

²¹ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi usûli'l-fıkḥ*, 4/109.

²² Ebû Zehra, *Uşûlü'l-fıkḥ*, 185-186; Fatma Çakır, "İmâm Şâfiî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi", *İlahiyat* 4 (Haziran 2020), 7; Ali Bakkal, "İmâm Şâfiî'de Nesh Anlayışı", 114; Nail Okuyucu, "Şâfiî'nin Kaynak İçerisi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkḥ Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri", 3.

bunun sadece nasın hükmünün daraltılması şeklinde tahsis olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Ona göre, nesh olayı Kur'an'ın korunmuşluğu düşüncesine zarar vermektedir.²³

Kur'an'da neshin gerçekleştiğine inananlar, mensuh âyetleri, hükmü ve tilâveti mensuh olanlar, hükmü mensuh ancak metni devam edenler, hükmü devam eden ancak metni mensuh olanlar şeklinde üçe ayırır.²⁴

2. İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı

Genel olarak, âlimlerin çoğu, Kitabın Kitabı ve Sünnetin Sünneti nesh edilebileceği konusunda hemfikirdir ve bu durumun hem akıl hem de şeriate vuku bulması mümkündür.²⁵ Ancak Kitabın Sünneti veya Sünnetin Kitabı nesh etme konusunda farklı görüşler vardır. Cumhur, hem Kitabın Sünneti hem de Sünnetin Kitabı neshedebileceğine ve bunun akıl ve şer' açısından imkân dâhilinde olduğuna kanaat etmiştir.²⁶ İmâm Şâfiî'nin takipçileri arasında bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Şîrâzî, Kitabın Sünneti nesh edebileceğini savunurken Sünnetin Kitabı neshedemeyeceğini ileri sürmektedir.²⁷ İmâm Şâfiî, nesh düşüncesini "her hüküm, sadece dengi bir delil tarafından nesh edilebilir" prensibine dayandırdığı için Kitabın Kitabı ve Sünnetin Sünneti nesh edebileceğini ancak Kitabın Sünneti ve Sünnetin Kitabı nesh edemeyeceğini savunur. Ona göre, hüküm koyan ve insanlara hükümleri bildiren Yüce Allah olduğu için nesh durumunda nâsih (nesh eden) yüce Allah'tır. İmâm Şâfiî, Sünnetin Kur'an'ı beyan ettiğini belirterek açıklayıcının açıkladığı şeye uyma zorunluluğu olduğunu ifade eder. Bu nedenle ona göre Kitap ve Sünnet arasında nâsih-mensuh ilişkisi söz konusu olamaz.²⁸

İmâm Şâfiî'nin getirmiş olduğu prensibe göre ancak Kur'an Kur'an'ı ve Sünnet Sünneti nesh edebilir. Fakat İmâm Şâfiî'nin ifadelerine rağmen, Zerkeşî gibi bazı usûlcüler Şâfiî'nin aslında bazı kayıtlarla Kitabın Sünneti, Sünnetin Kitabı nesh etmesini kabul ettiğini ileri sürmüşlerdir. Şâfiî'nin görüşlerini doğru bir şekilde belirlemek için konuyu Kitabın Sünneti ve Sünnetin Kitabı nesh etmesi olmak üzere iki başlık altında ele almak faydalı olabilir.

2. 1. Sünnetin Kur'an'ı Nesh Etmesi

Genel olarak usûl âlimleri Sünnetin Kur'an'ı nesh edebileceğini ifade etmişlerdir. Usûl bilginleri çoğunlukla mütevâtir Sünnetin Kitabı nesh edebileceği görüşünü

²³ Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkḥ*, 58; Fatma Çakır, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi", 8.

²⁴ Hasan, Ahmad., *Mehmet Paçacı*, "Nesh Teorisi 1/3 (Ocak 1987)", *İslam Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Ocak 1987), 105.

²⁵ Ebü'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi aḥkâmi'l-uşûl*, 423; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi usûli'l-fıkḥ*, 4/108.

²⁶ Ebü's-Senâ Şemsüddîn İsfehânî, *Beyânü'l-Muḥtaşar-Şerḥu Muḥtaşarı İbni'l-Ḥâcib* (Mekke, 1986), 2/543.

²⁷ Şîrâzî, *et-Tebşîra fi usûli'l-fıkḥ*, 264, 272.

²⁸ Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiye, 1939), 106.

benimsemiştir.²⁹ Zâhirîler dışında âhâd seviyesindeki Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceği konusunda ittifak bulunmaktadır.³⁰ Çünkü bilgi değeri açısından zannî bir bilginin, kesin bir bilgiye tercih edilemeyeceği kabul edilir.³¹

Sünnetin Kitabı nesh edememesi konusunda akli ve şer'i açıdan farklı görüşler mevcuttur. Bazılarına göre Kur'an'ın Sünnetle nesh edilememesi, hem akıl hem de şer' yönündendir.³² Bazılarına göre ise Sünnetin Kur'an'ı akli olarak nesh etmesi mümkün olsa da şer'i açıdan engeller bulunmaktadır.³³ Bu engellerin şer'i açıdan var olmasını savunanlar ise iki farklı görüş ortaya koymuştur. Bir görüşe göre, şer'de neshe engel olunmasının nedeni, konuyla ilgili herhangi bir naklin olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer görüş ise "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir"³⁴ âyetini delil göstererek şer'de bir engelin olduğunu iddia etmektedir.³⁵

İmâm Şâfiî, mutlak olarak Kur'an'ın Sünnetle nesh edilemeyeceğini savunur.³⁶ Şîrâzî ve Sem'ânî gibi takipçileri de aynı görüşü benimsemektedirler.³⁷ Şâfiî'nin görüşünü anlamak için öncelikle onun Sünnet'i nasıl konumlandığını anlamak gerekmektedir. Ona göre, Sünnet Kitabı açıklayan bir kaynaktır ve Kitaba tabidir. Sünnet ve Kitap arasında çelişki olmadığı gibi, bunlar birbirinden farklı şeyler değildir. Dolayısıyla, Sünnet ve Kitap arasında nâsîh-mensuh ilişkisi bulunmamaktadır. Eğer bir hüküm nesh edilecekse, bu durumda başka bir destekleyici delil olan Kitap tarafından gerçekleştirilebilir. Söz konusu Sünnetin Kitabı nesh ettiğine dair iddia edilen deliller, aslında Kur'an'ın Kur'an'ı nesh etmesini açıklayan delillerdir. Yani Kitap, Kitabı nesh etmiştir.³⁸

İmâm Şâfiî'nin, Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceği argümanlarından biri Yüce Allah'ın Kur'an'da, "Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, 'Ya (bize) bundan başka bir Kur'ân getir veya onu değiştir' dediler. De ki: 'Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım.'" ³⁹ mealinde buyurduğu âyettir. İmâm Şâfiî'ye göre, âyette geçen *مِنْ تِلْكَائِي نَفْسِي* "kendiliğimden" ifadesi, Sünnetin Kur'an'ı nesh

²⁹ Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 2/343; Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyîb, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dimaşk, 1964), 1/424; Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh, *Ta'vîmü'l-edille fi'l-uşûl* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 239; Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi'ahkâmi'l-uşûl*, 423; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hafız (Medine, 1413), 2/99; Seyfüddîn Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-ahkâm* (Riyad: Darü's-Samî, 2003), 3/189; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi'uşûli'l-fıkh*, 4/109.

³⁰ Sem'ânî, *Qavâtı'u'l-edille fi'l-uşûl*, 3/187.

³¹ Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudârî, *Uşûlü'l-fıkh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreyyeti'l-Kübrâ, 1969), 160.

³² Sem'ânî, *Qavâtı'u'l-edille fi'l-uşûl*, 3/160.

³³ Şîrâzî, *el-Lüma' fi'uşûli'l-fıkh*, 173.

³⁴ Kur'an Yolu (Erişim 01 Kasım 2023), el-Bakara 2/106.

³⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi'uşûli'l-fıkh*, 4/111.

³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 106.

³⁷ Şîrâzî, *el-Lüma' fi'uşûli'l-fıkh*, 172; Sem'ânî, *Qavâtı'u'l-edille fi'l-uşûl*, 3/172.

³⁸ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi'uşûli'l-fıkh*, 4/112.

³⁹ Kur'an Yolu, (Erişim 02 Kasım 2023) Yunus, 10/15

edemeyeceğine dair temel argümanlardan biridir. Çünkü Şâfiî'nin temel perspektifine göre, Sünnet ve Kur'an birbirini tamamlayan unsurlardır, bu nedenle Hz. Peygamber kendiliğinden bir nesh olayına girmeyecektir. O, sadece Allah'ın bildirmesi ve onayıyla bir hükmü değiştirebilir. Bu bağlamda, nâsîh yani değiştiren, Allah'tır.⁴⁰

Usûlcüler, Hz. Peygamber'in kendi içtihadı veya iradesiyle bir hükmü nesh etmeyeceği konusunda genel olarak ortak bir anlayışa sahiptirler. Ancak, onlar Kur'an'ın ve Sünnet'in her ikisinin de vahiy kaynağı olduğuna inanmaktadırlar. Bu çerçevede, yukarıda zikredilen âyette Hz. Peygamber'in bir âyeti başka bir âyetle değiştiremeyeceğine dair vurgular olduğuna inanırlar. Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi ise hüküm açısından gerçekleşir; çünkü her iki kaynak da vahiy olduğu için hüküm yönünden birbirlerini nesh edebilirler.⁴¹

İmam Şâfiî'nin Sünnetin Kitabı nesh edemeyeceği konusundaki argümanlarından biri, "Biz bir âyetin hükmünü nesheder veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz."⁴² mealindeki âyettir. Ona göre, bir âyet sadece kendi türünden başka bir âyetle nesh edilebilir, ancak Sünnet Kitap ile aynı türden olmadığından Kitabı nesh etmesi mümkün değildir. Ayrıca, bu âyetin sonundaki "Allah her şeye kâdirdir" ifadesi, neshin Allah'a nispet edildiğine dair bir delil olarak kullanılabilir.⁴³

Bu âyetin, âyetin hükmünün âyet dışında başka bir delille nesh edilemeyeceğine dair bir delil olarak kullanılması şu sebeplerle uygun değildir: Vahiy, metlûv ve gayri metlûv bir şekilde gerçekleşir. Neshin anlamı, hükmün kaldırılması olduğundan, "İyisi ve benzeri" ifadesi hüküm açısından değerlendirildiğinde, nâsîh hükmün pratikte maslahata daha uygun olduğu savunulabilir.⁴⁴ Ayrıca, Kur'an'ın Kur'an'ı nesh etmesi, Hz. Peygamber aracılığıyla gerçekleştiği gibi, Kur'an'ın Sünneti nesh etmesi de yine Hz. Peygamber'in diliyle ifade edilir. Bu durumu kabul etmek, Kur'an'ın nesh etmesini kabul etmekle tutarlıdır. "Allah her şeye kâdirdir" ifadesi ise vahyin Allah tarafından bir bütün olarak indirildiğini ifade etmek içindir; Allah'ın kelamı bir bütündür ve bazen manzum, bazen de manzum olmayan şekillerde gelir (Sünnet). İkisinin de Hz. Peygamber aracılığıyla insanlara ulaştırılması noktasında bir fark yoktur. Bu nedenle, Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesinde nâsîh hakikatte yüce Allah'tır.⁴⁵ Diğer yandan âyette geçen "getirme" lafzının cins olarak geçtiği ve getirmenin vahiy şeklinde hem Kur'an hem de Sünnet aracılığıyla gerçekleşebileceği düşünülebilir. "Daha hayırlısını getirme" ifadesi ise Allah ve

⁴⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 107. Ayrıca bk. Ebû Bekr Alâüddîn es-Semerkindî, *Mizânu'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Bağdat: Vezaratü'l-Evkâf ve Şuûni'd-Diniyye, 1987), 717.

⁴¹ Saymerî, *Kitâbü Mesâ'ili'l-hilâf fi usûli'l-fikh*, 135; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/103; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-aḥkâm*, 3/195.

⁴² Kur'an Yolu, (Erişim 02 Kasım 2023) el-Bakara, 2/106.

⁴³ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi usûli'l-fikh*, 4/113; Sahip Beroje, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri", 55.

⁴⁴ Saymerî, *Kitâbü Mesâ'ili'l-hilâf fi usûli'l-fikh*, 137; Bâcî, *İhkâmü'l-fuṣûl fi aḥkâmi'l-uşûl*, 427; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/104; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-aḥkâm*, 3/195.

⁴⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/104.

Resulü'nün getirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu âyetten neshin sadece Kur'an ile sınırlı olduğu anlamı çıkarılmaz.⁴⁶

Diğer bir delil olarak İmâm Şâfiî'ye göre Kur'an'da "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."⁴⁷ mealindeki âyet yer almaktadır. Bu âyette Hz. Peygamber, Kur'an'ın mübeyyini (açıklayıcısı) olarak konumlandırılmıştır. Eğer Sünnet, Kitabı doğrudan nesh edebilseydi, nesh vasfıyla Sünnet, hüküm değiştirme veya ortadan kaldırma anlamına gelir ve bu durum İmâm Şâfiî'nin görüşüne göre mümkün olmaz.⁴⁸ Ona göre, Kur'an'ın Sünneti nesh edebilmesi için destekleyici bir Sünnet gerekir. Bu bağlamda, Kur'an'ın Sünnetle çatışması ve onun hükmünü nesh etmesi durumunda Hz. Peygamber'in bunu başka bir Sünnetle açıklaması gerekmektedir. İmâm Şâfiî, Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceğini savunurken, aynı düşüncenin Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi için de geçerli olabileceği, ancak bu durumun Kur'an'dan bir delilin varlığına bağlı olduğu sonraki usûlcüler tarafından ifade edilmiştir.⁴⁹

İmâm Şâfiî'nin ifadesinden anlaşıldığı üzere O, Sünneti tamamıyla bir beyan edici olarak nitelendirmektedir. Ancak şu önemli nokta gözden kaçırılmaktadır: Âyetin içerdiği "لِئْتَبِينَ" (insanlara açıklaman için) ifadesi, genel anlamda açıklanması gereken her şeyi içermektedir. Mansuh, açıklanması gereken konular arasında olduğundan dolayı Hz. Peygamber'in mübeyyinlik vasfını ifade etmek için mansuhu açıklama da bu kapsamdadır.⁵⁰ İkinci olarak, Hz. Peygamber'in yetkisi sadece mübeyyinlik vasfıyla sınırlı değildir. Onun beyan dairesi oldukça geniştir. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği konuların tamamı bir nevi beyan olarak kabul edilebilir.⁵¹ Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in bir şeyi açıklaması, aslında bir beyanı ifade ederken, bir hükmü nesh edildiğini haber vermesi de bir nevi beyan olarak görülebilir.⁵² Nitekim Ehil eşeklerin etinin haram kılınmasında⁵³ olduğu gibi birçok hüküm bizzat Hz. Peygamber tarafından konulmuştur. Zira vahiy, matlûv bir şekilde indirildiği gibi gayri metlûv bir şekilde de indirilmiş ve hükümler gayri metlûv vahiyle sabit olabilir.⁵⁴ Dolayısıyla beyânın altına umum, mücmel ve diğer başka konular da girmektedir. Mansuh da açıklanması gereken konulardandır. Hatta bu âyet, "biz seni ancak uyarıcı ve müjdeliyici olarak gönderdik"⁵⁵ âyetinde belirtildiği gibi hasredilse bile, bu hasr nisbi olduğu için Hz. Peygamber'in sadece mübeyyin olduğu

⁴⁶ İbn Akil, Ebü'l-Vefâ, *el-Vâzih fi'uşûli'l-fıkh* (beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1999), 4/261; Seyfüddîn, Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, 3/195.

⁴⁷ Kur'an Yolu, (Erişim 02 Kasım 2023) en-Nahl, 16/44.

⁴⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 108 vd. Benzer açıklamalar için bk. Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 78.239-242.

⁴⁹ Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi' fi'uşûli'l-fıkh*, 58.

⁵⁰ Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, 3/194.

⁵¹ Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *el-Âyâtü'l-beyyinât* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 3/185.

⁵² Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 2/345.

⁵³ Buhârî, "Zebâih", 28.

⁵⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 232, 242.

⁵⁵ el-Furkân, 25/56.

sonucunu çıkarmak yeterli değildir. Örneğin, birine "sadece buranın temizliğini yap" denildiğinde, bu ifadeden bu kişinin sadece bu yerde temizlik yapması gerektiği anlamı çıkar. Ancak yememe, içmeme, oturmama gibi başka fiillerin yasaklandığı anlamı çıkmaz.⁵⁶

İmâm Şâfiî'nin Sünnetin Kur'an'ı nesh edebilmesi için bunun başka bir Kur'an âyetinin desteğiyle ancak olabileceğini savunması da yerinde değildir. Zira Kur'an'ın lafzının nesh edilip hükmünün kaldırılması, bazı usul âlimleri tarafından savunulan bir görüştür.⁵⁷ Ancak tilavetin nesh edildiği nereden bilinmektedir sorusuna, usulcülerin verdiği cevap, söz konusu tilavetin unutturulduğudur. Bu görüş kabul edildiğinde, vahy-i gayri metlûv olan Sünnetin Kur'an'ı nesh ettiğine dair destekleyici bir delil istemek çelişkili bir durum gibi görünebilir. Zira önceki durumda lafızlar mevcut olmadığı halde hükmün kaldırılmasına dair bir inanç bulunurken, burada lafızlar mevcut olup iki kaynak birbirleriyle teâruz etmektedir. Bu nedenle, Sünnetin Kur'an'ı nesh edilebileceği daha gerçekçi bir perspektif olarak sunulabilir.⁵⁸

Öte yandan İmâm Şâfiî, Sünnetin Kur'an'ı nesh ettiğini reddetse de Sünnetin Kur'an'ı tahsis ettiğini kabul etmektedir.⁵⁹ Nesh ve tahsis farklı kavramlar olmakla birlikte, bu iki kavram arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Tahsis, âmm ifadenin kapsamını daraltma anlamına gelir ve bir meseleyle ilgili hükmü onun kapsamından çıkarır. Bu durum, aynı zamanda söz konusu meseleyle ilgili âmmın hükmünü ortadan kaldırmak anlamına gelir.⁶⁰

İmâm Şâfiî'nin Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceğine dair benimsediği görüşe karşı bir itiraz şu şekilde yapılabilir: Âm şeklinde gelen Kur'an lafzı, has bir lafızla gelen mütevâtir haberle teâruz ettiğinde, mütevâtir haber hüküm yönünden tercih edilir. Ayrıca icmâ, Kur'an'daki mücmel lafzın önüne geçer. Bununla birlikte, Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesinin, ondan üstün olduğu anlamı çıkarılmamalıdır; sadece hüküm bakımından önceliği ifade edilmelidir. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamber'e ittibâ etmeyi emrettiğinden dolayı, Kur'an'daki bir hükmün Sünnet tarafından kaldırıldığını belirten Hz. Peygamber'e itaat etmemek doğal bir şekilde kabul edilemez.⁶¹

İmâm Şâfiî'ye göre, bir hükmün geçersiz kılınması yalnızca kendi düzeyinde bir delille mümkündür. Zerkeşî'nin aktardığına göre, İmâm Şâfiî bu düşüncesini, hadislerin elden çıkarılması veya etkisiz hale getirilmesinin önüne geçmek amacıyla ifade etmiştir.⁶² Ancak İmâm Şâfiî'nin âhâd haber karşısında umûmü'l-belvâ ve amel-i ehli Medîne'yi

⁵⁶ Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-ahkâm*, 3/200; Abbâdî, *el-Âyâtü'l-beyyinât*, 3/126.

⁵⁷ Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkh*, 1/418; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 232; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi'uşûli'l-fıkh*, 4/104.

⁵⁸ Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 2/351.

⁵⁹ Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz Eş-Şeseri, *Şerhu Risâli li İmâm Şâfiî* (Riyad: Dârü Künûz Eşbeliya, 2020), 63.

⁶⁰ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 2/345; Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkh*, 1/426.

⁶¹ Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-uşûl*, 719.

⁶² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi'uşûli'l-fıkh*, 4/121.

reddetmesi⁶³ Sünnetin Kur'an'ı iptal edemeyeceğine dair ileri sürdüğü düşünce sistemiyle çelişmektedir. Yani, Sünnet ile Kur'an âyeti teâruz ettiğinde ve bunun çözümü neshten başka bir şekilde mümkün olmadığında, İmâm Şâfiî'nin perspektifine göre Sünnet etkisiz hale gelir. Bu durumda önerilebilecek bir çözüm, Kur'an'ın hükmünün tercih edilmesi olabilir. Ancak başka bir çözüm de Kur'an'ı nesh edemediği için Sünnetin etkisiz hale getirilmesidir.

Buna göre, İmâm Şâfiî'nin doğrudan Sünnetin Kitabı nesh edemeyeceği kanaatini taşıdığı söylenebilir. Ancak İmâm Şâfiî, Sünnetin Kitabı nesh etmesini bazı koşullara bağlamaktadır. Ona göre, Sünnet doğrudan Kitabı nesh edemez çünkü onun dengi değildir. Sünnetin Kitabı nesh edebilmesi için yine Kitaptan başka bir destekleyici delil veya âyet gerekmektedir. Bu durumda neshi gerçekleştiren yine Kitabın kendisidir. Sünnet sadece bu durumu beyan edicidir.⁶⁴ Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in bildirdiği neshin mecazen Sünnet olarak kabul edilmesi söz konusu olabilir.⁶⁵ Ancak bizim görüşümüze göre, Sünnetin Kur'an'ı geçersiz kılabilmesi için mutlaka bir delil sunulması gerekiyorsa, Kur'an'dan ziyade Sünnetten bir delil aramak daha mantıklı görünmektedir. Çünkü bu konuda bir vakianın mevcut olmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, eğer Sünnetin Kur'an'ı geçersiz kılabilmesiyle ilgili bir delil aranacaksa, bunun Sünnet veya en azından vahyin nüzulüne şahitlik eden sahâbî kavline başvurulması gerektiği söylenebilir.

Nesh konusunda Sahâbî kavline başvurulmasının gerekçesi olarak onların vahyin nüzulüne şahitlik etmeleri gösterilebilir. Söz gelimi Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada bir ayeti unuttur. Namazın bitiminde, Hz. Peygamber; “Übey b. Kâb aranızda yok muydu?” diye sorunca Übey, “buradayım ya Rasulullah, ancak ayetin nesh edildiğini düşündüm” der.⁶⁶ Bu örnekte, neshin başka bir ayetle gerçekleşeceği beklentisi ve Hz. Peygamber'in fiili olarak nesh etme yeteneği ön plana çıkmaktadır. Burada Hz. Peygamber'den “ben nesh etme kudretinde değilim” diye herhangi bir itirazın gelmemesi önemlidir. Bu örnek, Sünnet Kur'an'ı nesh edebilir düşüncesine bir yönüyle dayanak gösterilebilir.⁶⁷

Görüldüğü gibi, Sünnetin Kur'an'ı nesh edebileceğiyle ilgili yapılan açıklamalar ve bazı örnekler son derece güçlü argümanlar içermektedir. İmâm Şâfiî'nin Sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceğine dair görüşleri, Sünnetin değerine vurgu yapmak amacıyla dile getirilmiştir ve aslında Sünnetin önemini vurgulamaktadır. Ancak, bazı kişiler bu görüşü, peygamberlik makamına karşı kullanarak Kur'an'ı ona karşı savunmak gibi yanlış bir çaba

⁶³ Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Kitâbü Mesâ'ilil-hilâf fi'uşûli'l-fıkh*, 158; Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid Türki (Beirut: Daru'l- Garbi'l-İslâmî, 1988), 606; Ebu İshak İbrahim eş-Şîrâzî, *et-Tebşıra fi'uşûli'l-fıkh*, 365; Nail Okuyucu, “Şâfiî'nin Kaynak İçi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri”, 6.

⁶⁴ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi'uşûli'l-fıkh*, 58.

⁶⁵ Abbâdî, *el-Âyâtü'l-beyyinât*, 3/185.

⁶⁶ Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dimaşk: Daru'r-Risale'l-Alemiyye, 2009), “Salat”, 2/162-907.

⁶⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-üşûl*, 243.

içine girebilmektedirler. Oysaki insanlara Allah'ı tanıtan, şeriatı getiren ve hükümleri açıklayan Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla gelen haberler sabit olup, nesh de Hz. Peygamber aracılığıyla yapılmışsa buna inanmak gereklidir.⁶⁸

2.2. Kitabın Sünneti Nesh Etmesi

Usûlcülerin genel kanaatine göre, Kur'an'ın Sünneti neshi hem aklen caiz hem de şer' de vuku bulmuştur.⁶⁹ İmâm Şâfiî'den ise bu konuda biri Kitabın Sünneti nesh edebileceği diğeri nesh edemeyeceğine dair iki görüş nakledilir.⁷⁰ Ancak yaygın kabule göre, İmâm Şâfiî Kur'an'ın Sünneti nesh edemeyeceği yönünde fikir beyan etmiştir.⁷¹ Gerçekten de "er-Risâle" adlı eserinde İmâm Şâfiî Kur'an'ın Sünneti neshedemeyeceğini savunmuştur.⁷² Bu konuda Kadî Abdulcebbâr, Şâfiî'yi birçok konuda takip etmesine ve onun fikirlerini daha gerçekçi bulmasına rağmen, Kitabın Sünneti nesh etme meselesinde "bu adam büyük bir adamdır fakat hak ondan daha büyüktür" diyerek İmâm Şâfiî'nin yanıldığını ileri sürmüştür.⁷³ Ancak ifadelerin arasındaki cümlelere bakıldığında, Şâfiî'nin bu konuyu bazı koşullara bağladığı söylenebilir. Nitekim Zerkeşî Şâfiî'nin görüşlerinin bütünlük içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, onun şu noktalara vurgu yaptığını ileri sürmüştür:⁷⁴

1. Şâfiî'nin nesh konusunda "her şey kendi dengiyle ancak nesh edilebilir" prensibi. Bu bağlamda Kur'an Sünnetin dengi olmadığı için neshedemez.
2. Nesh beyandır. Beyan ise Kur'anla değil Sünnetle yapılır. Eğer Kur'an Sünneti nesh ederse, beyanın meydana gelmesi için gerekli olan mekanizma tersine çevrilmiş olur.
3. Nesh beyana ihtiyaç duyar. Sünnet olmadan Kur'an'ın Sünneti nesh edip etmeyeceği anlaşılmaz. Dolayısıyla ilk Sünnetin nesh edildiği, ikinci bir Sünnetin beyanı olmalı ki, ilk Sünnete muhalif görülen ilgili âyetin ilk Sünneti nesh etmek için nazil olduğu anlaşılmalı. Bu bağlamda İmâm Şâfiî'ye göre Kur'an, mevcut Sünnete muhalif şekilde

⁶⁸ Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh Mensûh Meselesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 174.

⁶⁹ Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*, 1/423; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, 240; Saymerî, *Kitâbü Mesâ'ili'l-hilâf fi usûli'l-fıkh*, 141; Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkh*, 172; a.mlf., *Şîrâzî, et-Tebşıra fi usûli'l-fıkh*, 272; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, 3/159; Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi ahkâmi'l-usûl*, 430; Gazzâlî, *el-Müstaşfa min 'ilmi'l-usûl*, 2/99; İbn Berhân, *Ebü'l-Feth, el-Vüşûl ile'l-usûl*, thk. Abdulhamid Ebû Züneyd (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1984), 2/45; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 3/185.

⁷⁰ Şîrâzî, *et-Tebşıra fi usûli'l-fıkh*, 272; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 3/185; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi usûli'l-fıkh*, 4/118.

⁷¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi usûli'l-fıkh*, 4/118.

⁷² Şâfiî, *er-Risâle*, 108.

⁷³ Ebu'l-Hasen Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (Kahire: Matbaatu Dari'l-Kütüb, 1963), 17/90; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi usûli'l-fıkh*, 118.

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi usûli'l-fıkh*, 4/118.

indiğinde, Kur'an doğrudan Sünneti neshedemez ancak birinci sünnetin dengi olan ikinci bir Sünnetle nesh olayı gerçekleşebilir.⁷⁵

Usûl bilginleri Kur'an'ın Sünneti nesh etmesiyle ilgili vuku bulmuş bazı olaylar zikrederler. Biz bu olaylardan sadece üç tanesine yer vereceğiz.⁷⁶

1. Önceleri namaz kılarken yüzler Beytü'l-makdis'e yöneltiliyordu, ancak "Artık yüzünü Mescid-i Haram'a çevir"⁷⁷ âyetiyle bu kible değiştirilmiştir. Bu âyet, namazda yüzlerin daha önce Mescid-i Haram'dan önce başka bir yöne (Beytü'l-Makdis'e) çevrildiğine işaret etmektedir. Bu uygulama Kur'an'da açıkça belirtilmemiştir ve söz konusu uygulama, zikredilen âyetle nesh edilmiştir.⁷⁸

2. Ramazan ayında yatsı vaktinden sonra cinsel ilişkiye girilmesi yasaklanmıştı. Bu yasak, Kur'an'da açıkça belirtilmemektedir. Ancak, Kur'an âyetiyle⁷⁹ bu yasağın kaldırıldığı, yani bu uygulamanın nesh edildiği ifade edilmektedir.⁸⁰

3. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması uyarınca Müslümanları Medine'den Mekke'ye geri gönderme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldı. Bu nedenle Ebû Cendel ve bir grup Müslüman, antlaşmaya uygun olarak Mekke'ye geri gönderildi. Bu sırada, Medine'ye gelen bir kadın sahâbî için "Eğer onların iman sahibi olduklarını bilerseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin"⁸¹mealindeki âyet, Hz. Peygamber'in sünneti olarak kabul edilen antlaşmanın bazı hükümlerini geçersiz kıldı.⁸²

İmâm Şâfiî'ye göre, namazın Kudüs'e doğru kılınması sadece sünnete dayanan sabit bir hüküm değildir, aynı zamanda bu hüküm Kur'an'da da bulunmaktadır. Bu bağlamda, buradaki olay, Kur'an'da aslı bulunan bir hükmün yine Kur'an tarafından nesh edilmesinden ibarettir. Bununla birlikte, Kâbe'ye doğru namaz kılınmasını emreden ayetler indiğinde, Hz. Peygamber derhal bunu uygulayarak, önceki hükmün nesh edildiğini sahâbîlere göstermiştir. Bundan dolayı, önceki hükmün Kur'an tarafından nesh edildiğini kabul etsek bile, neshin kendisi Peygamber'in sünnetiyle sabittir.⁸³

Kur'an'ın Sünneti nesh etmesiyle ilgili söylenebilecek temel gerekçelerden biri ikisinin vahiy olduğudur. İkisinin vahiy ürünü olduğu kabul edildikten sonra Kur'an'ın Kur'an'ı nesh etmesi caiz olduğu gibi aynı şekilde Kur'an bir başka vahiy olan Sünneti de nesh

⁷⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ fî usûli'l-fıkh*, 119; Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *el-Âyâtü'l-beyyinât*, 3/185. Bu açıklamalar için bk. Sahip Beroje, "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri", 58.

⁷⁶ Bu örnekler için bk. Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-aḥkâm*, 3/186.

⁷⁷ Kur'an Yolu (Erişim 17 Aralık 2023), el-Bakara, 144.

⁷⁸ Serahsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/76; -Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fî aḥkâmi'l-uşûl*, 431; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/99.

⁷⁹ Kur'an Yolu (Erişim 17 Aralık 2023), el-Bakara, 2/187.

⁸⁰ Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-aḥkâm*, 3/186

⁸¹ Kur'an Yolu (Erişim 17 Aralık 2023), el-Mümtehine, 60/10.

⁸² Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille fî'l-uşûl*, 245; Serahsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/77.

⁸³ Şâfiî, *er-Risâle*, 123-124; Şeserî, *Şerhu Risâleti li İmâm Şâfiî*, 90.

edebilir.⁸⁴ Diğer taraftan zikredilen örneklere dayanılarak İmâm Şâfî'nin yukarıdaki açıklamalarına karşılık şöyle bir cevap verilebilir. İhtimaller üzerine kaide kurulmadığı gibi bu düşünceye göre ayrıca Kur'an ayetlerinin tümünün arasında nasîh-mensûh ilişkisi kurulur ve böylece hükümleri hakkında kararsız kalınmış olur. Bu durum ayetleri tatil eder. Dolayısıyla birtakım vakıf olunmayan tevellere girişmeden zahire göre nâsîh-mensuh ilişkisinin kurulması ve öylece hüküm vermek daha sağlıklıdır.⁸⁵

Kur'an'ın Sünneti nesh edebileceğinin iki yolla açıklanacağını savunan Ebü'l-Hüseyn Basrî (ö. 436/1044), bu iki yolun Allah'ın kudreti ve hikmeti bakımından olacağını belirtir. Kudret açısından bakıldığında Allah dilediği her türlü söylemi getirebilir. Yeni hükümler getirebilir ve kelime seçimlerini değiştirebilir. Bununla birlikte, hikmet açısından değerlendirildiğinde, nesh yapılması, Hz. Peygamber'e karşı ilgisizlik duygusu oluşturabilir ve Allah'ın Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği şeyden hoşnut olmadığını ima eder. Bu da insanlar arasında Hz. Peygamber'e karşı bir soğukluk yaratabilir. Bâsrî'ye göre hikmet açısından bu açıklamalar geçersizdir. Çünkü nesh kavramı, yeni bir şeyin ortaya konması anlamına geldiği için, Hz. Peygamber'e karşı ilgisizliği ima etmez. Dahası, Allah Hz. Peygamber'in Sünnetinden hoşnut olmasaydı, başlangıçta bunu devam ettirmezdi. Dolayısıyla Kur'an, belirli bir fayda için Sünneti nesh edebilir. Bunun başka şekillerde yorumlanmasına gerek yoktur.⁸⁶

İmâm Şâfî, “bir şey ancak kendi dengiyle nesh edilebilir” prensibinden hareketle Kur'an'ın Sünneti nesh edemeyeceğini savunur. Ona göre Kur'an'ın Sünneti neshedebilmesi için Hz. Peygamber'in yürürlükteki Sünnetin ortadan kaldırıldığını ve yerine başka bir Sünnetin geldiğine dair beyanı olmalıdır. Bu şekilde ancak Kur'an Sünneti nesh edebilir. Aksi takdirde, Kur'an Sünnetin dengi olmadığından ve Sünnet Kur'an'ın beyanı konumunda olduğundan Kur'an Sünneti nesh edemez.⁸⁷

İmâm Şâfî'nin bu görüşünü Hz. Peygamber'in dönemiyle sınırladığımızda, bu konuda bir sorun ortaya çıkmaz. Çünkü Hz. Peygamber, Sünnete muhalif bir âyet geldiğinde bunu ya fiili ya da kavli olarak düzeltmiştir. Ancak Sünnetleri koruma düşüncesiyle savunduğu bu görüşü takdir edilecek bir pozisyonda olsa da İmâm Şâfî'nin Kur'an'ın Sünneti nesh edemeyeceği görüşünü sonraki dönemler için savunduğunda iki açıdan sorunlu olabilir:

Birincisi Hz. Peygamber'in Sünnetleri sadece rivayet yoluyla değil, aynı zamanda uygulama yoluyla da geldiği bilinmektedir. İmâm Şâfî, âhâd yolla gelen hadisin reddedilmesinin önüne geçmek için herkesi ilgilendiren bir konuda (umûmü'l-belva) bir

⁸⁴ Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 3/185.

⁸⁵ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh, *Ta'vîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 241; Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi ahkâmi'l-uşûl*, 425.

⁸⁶ Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*, 1/423.

⁸⁷ Şâfî, *er-Risâle*, 108-109; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhi't fi usûli'l-fıkh*, 4/119. Bu konuda Şâfî âlimlerinden Cüveynî oldukça sert bir şekilde isim vermeden Şâfî'yi eleştirmiş, Gazzâlî ise kiblenin değiştirilmesi örneğini vererek Kur'an'ın Sünneti nesh ettiğini dolayısıyla Şâfî'nin görüşüne katılmamıştır. Bk. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkh* (Katar: Cami'atü'l-Katar, 1399), 2/1308; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/99.

hadisin birden fazla yolla rivâyet edilmesini gerekli görmez. Ancak Kur'an'ın Sünneti nesh edemeyeceği düşüncesini mutlaka bir rivayetin gelmesine bağladığı görülmektedir. Halbuki Sünnet uygulama yoluyla da vârid olmuştur. Dolayısıyla Kur'an Sünneti ancak başka bir sünnetin desteğiyle nesh edebilir düşüncesi yerinde değildir. İkinci olarak Kur'an'ın Sünneti ancak başka bir Sünnetin desteğiyle nesh edebilir düşüncesi birinci düşüncesiyle çelişmektedir. Şöyle ki; İmâm Şâfiî'nin Sünnet, Kur'an'ı neshedemez ancak Kur'an'dan bir âyetin desteğiyle nesh olayı gerçekleşir anlayışına göre Sünnet âtil olmaktadır. Ancak Kur'an'ın Sünneti neshi meselesinde destekleyici delilin Sünnet olması Sünneti etkili kıldığı gibi bir yönüyle de başka bir Sünnet ortadan kaldırılmaktadır.

Buna ek olarak, Kur'an ile Sünnetin birbirlerine uyumlu olması gerektiği düşüncesiyle bu görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Kur'an'ın Sünneti veya Sünnetin Kur'an'ı neshetmesi meselelerinde, vahiy metlûv ve gayri metlûv söz konusu olduğundan, her halükârda beyan edici olan Hz. Peygamber olduğundan, zaten bir problem oluşmadığı gibi Hz. Peygamber'e mübeyyinlik vasfı yüklendikten sonra bir çelişki de söz konusu olamaz. Sonraki dönemler için İmâm Şâfiî'ye göre başka bir Sünnetin desteğiyle ancak Kur'an Sünneti nesh edebilir. Ancak bize göre teâruz halinde Kur'an'ın Sünneti nesh etmesiyle ilgili uzlaştırma yolu bulunmadığı takdirde neshten başka bir çıkar yol bulunmamaktadır. Burada Sünnetten bir delil aramanın bir manası bulunmamaktadır. İlla bir delil aranacaksa bu Sünnetten olabileceği gibi âyet ve hadisin vürûdündeki zamana bakılması de burada delil olabilir.

Sonuç

İmâm Şâfiî'nin nesh anlayışı, hükmü ortadan kaldırma/iptal üzerine odaklanmıştır ve temel endişesi, nesh kapısının kayıtsız bir şekilde açılmasının bazı problemlere yol açabileceğidir. Özellikle, Sünnetin zayıflaması endişesi bu çekincesinin temelini oluşturur. Kur'an ve Sünnet arasında teâruz olduğunda, İmâm Şâfiî'nin her iki kaynaktan da delil araması metot olarak doğru görünebilir. Ancak bizim perspektifimize göre, Sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi için Kur'an'dan delil aramak yerine, Sünnetten delil aranması daha makul bir yaklaşım olabilir.

Kur'an'ın Sünneti nesh etmesi vakia olarak karşımıza çıktığında, bu durumda bir problem görmemekteyiz. Hz. Peygamber'in dönemiyle ilgili olarak da Sünnete muhâlif bir âyet geldiğinde Hz. Peygamber'in âyetin gereği olarak mevcut sünnetini ya fiili ya da kavli olarak düzelttiğine dair birçok örnek bulunmaktadır. İmâm Şâfiî'ye göre, sonraki dönemlerde Kur'an'ın Sünneti ancak başka bir Sünnetin desteğiyle nesh edebilecektir. Ancak bizim görüşümüze göre, Kur'an ve Sünnetin teâruz etmesi durumunda uzlaştırma yolu olmadığı takdirde, neshten başka bir çözüm yolu bulunmamaktadır. Eğer bir delil aranacaksa, bu Sünnetten olabileceği gibi, âyet ve hadisler arasındaki zaman açısından öncelik sonralık durumlarına bakılmalıdır.

Sonuç olarak İmâm Şâfiî'nin nesh düşüncesiyle ilgili ileri sürdüğümüz bu görüşler kendi kanaatimizden oluşmakta ve bir okumadan ibarettir. Bunun tam aksi görüşler de dile getirilebilir. Biz burada sadece nesh düşüncesini İmâm Şâfiî üzerinden bir krtik yapmaya çalıştık. Şüphesiz bu düşünceler bizi bağlar ve her türlü eleştiriye açıktır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Mehmet Nezir Ceylan

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abbâdî, Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım. el-Âyâtü'l-beyyinât. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2012.
- Âmidî, Seyfüddîn. el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm. 4 Cilt. Riyad: Darü's-Samî, 2003.
- Aslan, Mehmet Selim. "Klasik Dönem Fıkıh Eserlerinde Neshin İmkân Ve Vukuu Meselesi". EKEV Akademi Dergisi 21/72 (Güz 2017), 143-161.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân. İhkâmü'l-fuşûl fi aḥkâmî'l-uşûl. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Bakkal, Ali. "İmâm Şâfiî'de Nesh Anlayışı". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (1997), 109-132.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyîb. el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh. thk. Muhammed Hamidullah. 2 Cilt. Dımaşk, 1964.
- Beroje, Sahip. "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışı ve İlk Şâfiî Usûlcülerin Buna Yönelik Eleştirileri". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (2007), 53-82.
- Cefîm, Na'man. "Taḥrîrû ra'yü'l-İmâmü's-Şâfiî fi'n-neshi beyne'l-Kur'anî ve's-Sünneti". Mecelletü'l-havâdis ve dirâseti'l-Kur'aniyye, 62-89.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. el-Fuşûl fi'l-uşûl. 4 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islamiyye, 2. Basım, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye (eş-Şihâh). Beyrut: Darü'l-'Alem lil Melayîn, 1990.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli. el-Burhân fi uşûli'l-fıkh. thk. Abdulâzîm ed-Dîb. 2 Cilt. Katar: Cami'atü'l-Katar, 1399.
- Çakır, Fatma. "İmâm Şâfiî'nin Nesh Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi". İlahiyat 4 (Haziran 2020), 5-20.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah. Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî, es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaût, 7 Cilt. Dımaşk: Darü'r-Risale'l-Alemiyeye, 2009.
- Ebû Zehra, Muhammed. Uşûlü'l-fıkh. Kahire: Darü'l-Fikri'l-'Arabi, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl. thk. Hamza b. Zühayr Hafız. 4 Cilt. Medine, 1413.
- Hasan, Ahmad. Mehmet Paçacı. "Nesh Teorisi 1/3 (Ocak 1987)", İslam Araştırmalar Dergisi 1/3 (Ocak 1987), 105-109.
- Hudarî, Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî. Uşûlü'l-fıkh. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreyyeti'l-Kübrâ, 6. Basım, 1969.
- İbn Berhân, Ebü'l-Feth. el-Vüşûl ile'l-uşûl. thk. Abdulhamid Ebû Züneyd. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1984.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. Lisânü'l-'Arab. 13 Cilt. Beyrut: Darü's-Şadr, 1968.
- İsfehânî, Ebü's-Senâ Şemsüddîn. Beyânü'l-Muḥtaşar=Şerḥu Muḥtaşarı İbni'l-Ḥâcib. 3 Cilt. Mekke, 1986.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen, el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl 20 cilt. Kahire: Matbaatu Dari'l-Kütüb, 1963.
- Koca, Ferhat. "Nesih". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Koçkuzu, Ali Osman. Hadiste Nâsîh Mensûh Meselesi. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. Edebü'l-kâdî. thk. Yahya Hilâl es-Sırhân. 2 Cilt. Bağdat: Matbaa'tü'l-'Asânî, 1972.
- Nuklî, Usâmeddîn İbrahim. en-Nesh inde'l-Usûliyyîn. Dirâsetü'l-Mukarene, ts.
- Okuyucu, Nail. "Şâfiî'nin Kaynak İçeriği Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri". İslam Araştırmalar Dergisi 43 (Ocak 2020), 1-44.
- Saymerî, Hüseyin b. Ali. Kitâbü Mesâ'ilü'l-hilâf fi uşûli'l-fıkh. Marsilya, 1992.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer. Kavâtrü'l-edille fi'l-uşûl. thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hükmi. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn. Mîzânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-ıuqûl. thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî. Bağdat: Vezaratü'l-Evkâf ve's-şuûni'd-Diniyye, 1987.
- Serahsî, Ebû Bekr. Uşûlü'l-fıkh (Uşûlü's-Serahsî). thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-mâ'rife, 1973.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn. Cem'ü'l-cevâmi' fi uşûli'l-fıkh. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. er-Risâle. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1939.
- Şeserî, Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz. Şerḥu Risâleti İmâm Şâfiî. Riyad: Dârü Küñüz Eşbeliya, 2020.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. el-Lüma' fi uşûli'l-fıkh. thk. Abdülkadir Hatib Hasenî. Beyrut: Darü'l-Kattaniyye, 2. Basım, 2013.

- Şîrâzî, Ebû İshâk. et-Tebşîra fî uşûli'l-fıkh. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Darü'l-Fıkr, 1980.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. Şerhu'l-Lüma'. thk. Abdülmecid Türki. Beyrut: Daru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Ümütli, Mehmet. "Hicrî V. Asır Hanefî Fıkıh Usulü Çevresinin Nesih Algısı - Debûsî Örneği". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/11 (Haziran 2019), 147-168.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdülhamid. Bezlü'n-nażar fî'l-uşûl. Kahire: Mektebetü't-Turâs, 1996.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım. Esâsü'l-belâğa. thk. Muhammed Basîl. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zengin, Ali Galip. "Kur'ân'da 'Nesh Problemine' Eleştirel Bir Yaklaşım". İslam Araştırmalar Dergisi 14/1 (2001), 49-67.
- Zerkeşî, Bedrüddîn. el-Baħrû'l-muħîţ fî uşûli'l-fıkh. 6 Cilt. Kuveyt: Darü'l-Kûfe, 2. Basım, 1992.